

PASSET HOLDER KROPPEN OG SJÆLEN SAMMEN

Bonusmateriale 2 Flugten gennem Nivå

FOTO: VLADIMIR ŠIMÍČEK

AF KLAUS WIVEL

Det måtte næsten blive en amerikansk historiker, der tvang vesteuropæernes blik mod øst, helt mod øst, til det bælte af lande, der løber fra Baltikum, Estland, Letland og Litauen, gennem Hviderusland og ned til det i dag atter kriserammede Ukraine ved Sortehavet. Amerikanere har altid været mere optaget af en del af Europa end de europæere, som havnede på den heldige side af Jerntæppet under Den Kolde Krig. Derudover har hvert europæisk lands historikere haft for vane at se på deres eget folks gerninger under krigen – lokalhistorie, kort sagt, uden det internationale udsyn. En provinsiel tendens, som ikke mindst historikeren og Berlingske-journalisten Bent Blüdnikow i årevis har fortalt os også går igen hertillands.

Timothy Snyder fik sit gennembrud med bogen *Bloodlands – Europa mellem Hitler og Stalin*, som udkom i 2010 og blev oversat til dansk året efter. Det prisbelønnede værk beskriver med en imponerende og gruopvækkende detaljerigdom, hvad denne del af Europa blev udsat for fra Første Verdenskrigs til Anden Verdenskrigs afslutning, maltrakteret først af en sovjetisk diktator, dernæst af en tysk. *Bloodlands* blev oversat til 22 sprog, hvilket er omkring dobbelt så mange, som Snyder selv læser – den

46-åriges kendskab til de sprog, som tales (i tilfældet jiddisch må datidsformen *tales* tages i brug) i det område, har bibragt den moderne læser en rigdom af nye kilder. Snyder gør, hvad få har gjort – han løfter blikket fra det nationalt snævre og ser på tragedien i en europæisk sammenhæng.

De barske dilemmaer, det nye blik opstiller for europæiske læsere, udvider han i sin nye bog, som udkommer på dansk i denne uge. *Sort jord* tager fat på holocaust, ikke mindst hvorfor det netop var i »Blodlandene«, at jøde-udryddelserne begyndte. Over to millioner jøder var allerede blev dræbt, i første omgang skudt over massegrave, da Auschwitz i Polen – det, der i den moderne bevidsthed er blevet selve symbolet på holocaust – blev forvandlet til en dødslejr.

Det er Snyders kontroversielle pointe, at Auschwitz, som han skriver i bogen, er et »forholdsvis medgørligt symbol for Tyskland, da det i betydelig grad reducerede det virkelige omfang af den begåede ondskab«. En næsten ufattelig anklage, som historikerprofessoren fra sit kontor på prestigefulde universitetet Yale nord for New York får lov at udfolde senere i dette telefoninterview.

MEN vi begynder med en anden, ny erkendelse, Snyder mener, historien om holocaust blotlægger. Det har været en udbredt tanke, at jødeudryddelsen er et produkt af grundig tysk

I artiklen "Passet holder kroppen og sjælen sammen" fra Weekendavisen 20. maj 2016, fremfører den amerikanske historiker Timothy Snyder blandt andet, at der ikke er en særlig dansk grund til, at landets jøder blev reddet, men at det snarere skyldes den blide besættelse der fandt sted netop her.

Han peger på at den politiske situation og forfatningen af samfundets strukturer, institutioner og lovgivning spiller en væsentlig rolle i forhold til muligheden for at gennemføre de redningsaktioner der fandt sted.

PASSET HOLDER KROPPEN OG SJÆLEN SAMMEN

Bonusmateriale 2 Flugten gennem Nivå

bureaukratisk planlægning. Men historikeren forklarer, at *Endlösung* snarere sker som en konsekvens af Hitlers anarkistiske ønske om at gøre helt op med det statslige, det bureaukratiske og med ideen om en global etik.

»Min bog stiller det fundamentale spørgsmål: Hvordan opnår en leder, som er en anarkist, sine mål gennem den moderne stat?»

Man mærker, at Snyder godt ved, at han bevæger sig i mineret område, hvorfor han også tager sig tid til at folde alle sine argumenter ordentligt ud.

»Det er det ældste og mest traditionelle spørgsmål i nazismens historie. Jeg besvarer det bare på en anden måde. Jeg svarer, at den moderne stat ikke på sine egne territorier kunne gøre, hvad Hitler forestillede sig, den skulle gøre. Den eneste måde at opnå, hvad Hitler ønskede, var at bruge sin magt til at trænge ind i områder, der lå uden for Tyskland og ødelægge de stater for at skabe en slags anarki. I den zone kunne der opstå noget, der mindede om Hitlers syn på den naturlige orden, som en verden, hvor vi alle vender tilbage til vores racemæssige identitet, efter at jøderne er udryddet. Der kunne den vision udfolde sig – i den zone.«

– *Hvorfor lige dér?*

»Holocaust begyndte i en meget speciel zone, hvor Sovjetunionen i første omgang havde ødelagt staterne i 1939 og 1940 og likvideret hele eliten, hvorefter Tyskland ødelagde det sovjetiske statsapparat i 1941. Jeg vil vise, at Hitlers ideologi her kunne finde en måde at folde sig ud på. Angrebet på Sovjetunionen var en anledning til at dræbe jøderne, men samtidig bevirkede den politiske situation, at de lokale opførte sig på en måde, de aldrig normalt ville have opført sig på. Tyskerne begik også handlinger, de ikke normalt ville have gjort.«

Snyder forklarer, at i disse områder i Østeuropa dør over 90 procent af jøderne. Det er langt højere end andre steder i Europa, som ikke er udsat for samme dobbelte statstilintetgørelse. Når jøder fra disse lande, eksempelvis Frankrig og Holland, skal dræbes, bliver de næsten alle transporteret til denne zone. Kun få jøder dør i områderne uden for det Østeuropa, Sovjetunionen og Tyskland har brutaliseret.

»Men,« tilføjer Snyder, »jeg mener ikke, der er

noget særligt *østeuropæisk* over, at det foregår lige der. Det er snarere, fordi det var i dette område, Tyskland satte sig for at udføre sit farligste arbejde.«

– *Med andre ord: Der var ikke noget i den østeuropæiske kultur, som bidrog til myrderierne?*

»Jeg ønsker i særlig grad at gøre op med de fordomme, vi har om visse nationer. Som jeg skriver i bogen, er forskellen mellem Danmark og Estland mellem Første og Anden Verdenskrig ikke så stor, men chancen for, at man som jøde overlevede i Estland under krigen, var mere eller mindre lig nul, mens chancen for, at en dansk jøde overlever, er næsten hundrede procent.«

– *Er det da blot en geografisk tilfældighed, at langt de fleste jøder overlever i Danmark, mens det modsatte sker i Estland?*

»Der er to typer moralske argumenter. Det er vigtigt at forholde sig til begge for at undgå misforståelser. Det ene moralske argument i forbindelse med holocaust er, at vi skal respektere andre individer. Det er jeg enig i. Det andet, som jeg er særlig optaget af, er, at vi også skal se på strukturer, institutioner og lovgivning. Gør vi ikke det, overser vi, at når disse strukturer mangler, bliver god opførsel af den første slags nærmest umulig.«

Historikeren eksemplificerer i *Sort jord* sin pointe ved at kigge på de individer, som reddede jøder. De fandtes selvagt også i den del af Østeuropa, hvor holocaust begynder. Men for Snyder er det vigtigt at understrege, at de løb en langt større risiko, end de danske redningsmænd. Det forklarer også, hvorfor der var langt færre redningsmænd i de områder, hvor staten var ødelagt.

»Jødehad kommer anderledes til udtryk, når det civilretlige samfund ikke længere er intakt. Kultur og politik hænger nøje sammen.«

»Det er en sociologisk lære,« forklarer Snyder. »I Danmark kunne så mange jøder overleve, fordi den danske stat overlevede. Men det bør også nævnes, hvad jeg er overbevist om, at alle danskere ved, nemlig at jøder, der ikke var danske statsborgere, blev holdt ude af Danmark efter 1935.«

Konsekvensen kender vi: De fleste, som havde fået afslag på dansk asyl, gik en sikker død i møde under krigen. Esterne derimod tog imod jøder helt op til krigen.

»Det er naturligvis en stor velgerning, da danskerne hjalp jøderne i 1943,« fortsætter Yale-professoren. »Men med bogen håber jeg på, at europæiske læsere kan se deres historie i en bredere sammenhæng. De danske heltegerninger er strukturelt set ganske lig dem, man finder i Bulgarien. Bulgarene holder også af at sige, at de beskyttede deres jøder. Her var det sådan, at stort set alle de jøder, der var statsborgere i førkrigs-Bulgarien, overlevede, mens alle, som ikke var det, men som blev en del af Bulgarien gennem de territorier, landet fik under krigen, blev sendt til Auschwitz for at blive myrdet. Over hele Europa er det statsborgerskabet, som er det afgørende.«

Som et polsk visdomsord, der citeres i bogen, siger, er det »passet, der holder kroppen og sjælen sammen.«

– *Siger du dermed, at det ikke er noget i den danske kultur, der gjorde, at vi i højere grad reddede vores jøder i 1943?*

»Min opfattelse er, at i tiden mellem Første og Anden Verdenskrig i Estland var der højst sandsynlig ikke mere, måske snarere mindre, antisemitisme end i mellemkrigstidens Danmark. Vi kunne også komme med andre eksempler, som jeg kender mere til, som Frankrig og Holland. Næsten alle mener, at Frankrig havde et stort problem med antisemitisme i 1930'erne, mens næsten ingen mener, at det var noget videre problem i Holland før krigen. Hvis det handlede om antisemitiske holdninger, ville vi få et helt andet billede, end det vi har fået.«

– *Hvilken rolle spiller et lands kultur så?*

»Kultur overlever ikke, at en stats autoritet forsvinder. I Danmark har I under krigen i store træk de samme myndigheder, som I havde

PASSET HOLDER KROPPEN OG SJÆLEN SAMMEN

før krigen. Det, vi kan lide ved kulturen, kan således stadig bestå – de gode forhold mellem de religiøse grupper, det velgørende naboskab. Men hvis tyskerne under Besættelsen havde fjernet institutionerne, den danske statsminister, regeringen, Folketinget, dommerne, hvis hele den danske elite, den kulturelle og økonomiske, var blevet myrdet, som de blev det i Polen og videre mod øst, ville andre aspekter ved dansk kultur have set dagens lys. Det er vigtigt at holde sig for øje, når vi taler om antisemitisme. Jødehad kommer anderledes til udtryk, når det civilretlige samfund ikke længere er intakt. Kultur og politik hænger nøje sammen.»

TILBAGE til det såkaldte »Auschwitz-paradoks«, som Snyder skriver om i sin bog. Hvad mener han med, at Auschwitz er et mere »medgørligt symbol« på holocaust?

Før han svarer, vil han lige pointere, at det vigtige ved Auschwitz er, at over en million mennesker mistede deres liv der; langt de fleste jøder, som blev myrdet i gaskamre. »Auschwitz er også vigtig, fordi stedet symboliserer den tyske ambition om at dræbe alle jøder. Jøder fra Frankrig, Grækenland og hele Europa ender deres liv i Auschwitz,« fastslår han, og så giver han sig i kast med sit egentlige svar:

»Men en af grundene til, at vi husker Auschwitz, er, at usædvanlig mange overlever. Det skyldes, at stedet ikke blot var en dødslejr, men også en arbejdslejr. Det er usædvanligt. Næsten alle de andre steder, Treblinka, Sobibór, Belzec, hvor jøder blev dræbt, var simpelt hen dødslejre, hvor stort set ingen overlevede. Der har ikke været nogen til at fortælle historien om de steder. Det usædvanlige ved Auschwitz er også, at mange af dem, der overlevede, ender i Vesteuropa, på den vestlige side af Jerntæppet, som Primo Levi, eksempelvis. Deres stemmer bliver med tiden en del af den vestlige kultur.«

Snyder ser endnu en grund til, at Auschwitz som symbol på holocaust er problematisk. Historikeren mener, at det giver tyskerne en mulighed for at glemme, hvordan det hele begyndte, nemlig før Auschwitz, hvor de i 1941 og 1942 lod over to million jøder skyde over dødsgrave i det besatte Sovjetunionen.

»Hvad tyskerne vidste om holocaust, to år før Auschwitz overhovedet eksisterede som en dødslejr, er, at jødeudryddelsen allerede var i fuld gang. Tyskerne dræber jøder i stimevis, og de fortæller deres hustruer og deres venner alt om det. Så efterkrigstidens idé om, at Auschwitz var holocaust, og holocaust var Auschwitz, er belejlig for tyskerne. Det giver dem mulighed for at hævde, at de ikke vidste, hvad der foregik – i Auschwitz. Det er muligt, at tyskerne ikke vidste, hvad der foregik i Auschwitz. Men det er umuligt, at de ikke kendte til holocaust som sådan.«

For østeuropæerne og sovjetrusserne er Auschwitz ligeledes et belejlig symbol, fortsætter historikeren. Den anbringer jødeudryddelsen et sted, hvor der ikke var specielt mange lokale kollaboratører, der deltog i massedødslejerne.

»Men når man tænker på det holocaust, der foregik på *the killing fields*, de cirka to en halv million jøder, der blev skudt og dræbt i det tidligere Sovjetunionen, bliver man nødt til at tænke på de titusindvis af lokale kollaboratører: ukrainere, hviderussere, russere, letter, litauere, estere, polakker, tatarer fra Krim og så videre, som bistod med myrderierne. Auschwitz giver mulighed for, at man undgår at forholde sig til holocausts sociale historie, de store spørgsmål, der angår den lokale kollaboration. For Sovjetunionen var det i særlig grad belejligt, ligesom det er det for Rusland i dag. Det betyder, at man ikke behøver at sætte spørgsmålstegn ved den måde, ens egen befolkning opførte sig på.«

Bonusmateriale 2 Flugten gennem Nivå

Tyske soldater på vej hjem.
Helsingørsvvej 9. maj 1945

Billedet nedenfor:

En russisk militær-delegation der repræsenterede den Røde Armé på Bornholm, kom den 1. juni til København og blev stærkt hyldet. Generalmajor Koratkov ses her under et besøg på Store Kro i Fredensborg sammen med bl.a. den kvindelige premierløjtnant Galina Chromuschila som "stjal" billedet fra de mandlige medlemmer af delegationen.